

HET SCHOOLTERREIN ALS LEERLANDSCHAP

leren van 'Learning Through Landscapes'

**Learning through
LANDSCAPES**

Vernieuwingscholen kunnen vanuit hun tradities weten dat de ruimte van de school - het gebouw, maar ook de vormgeving en inrichting van het schoolterrein - van cruciaal belang zijn voor het onderwijsklimaat en het leren van de kinderen. Montessori, Freinet, Petersen en Steiner hebben daar veel aandacht aan gegeven. Voor scholen in onze tijd geldt dat nog steeds. Nieuwe inzichten uit de 'omgevingspsychologie' ondersteunen en verrijken het schoolconcept in dit opzicht. Er wordt wel gesproken over 'leerlandschappen', binnen het gebouw, maar ook er omheen. In Mensen-kinderen is daar regelmatig aandacht aan gegeven, onder andere in de artikelenreeks van Mieke Beijer-Tollenaar en in het artikel over 'zoldertjes'. Ditmaal wordt het 'Learning Through Landscapes'-project uit Engeland, Schotland en Wales voorgesteld, als inspiratiebron. In kringen van vernieuwingsonderwijs heeft de uitdrukking 'Engelse toestanden' een negatieve klank, vanwege de associatie met testresultaten van scholen in de krant. De in dit artikel beschreven 'Engelse toestanden' mogen er echter zijn. Als men, ondanks het rigide 'National Curriculum', propageert dat de kinderen minstens een kwart van de schooltijd buiten doorbrengen met leeractiviteiten, dan mag dat toch wel opmerkelijk heten! We beginnen met een voorbeeld.

De distelplek: een praktijkbeeld

Een school voor 5-7-jarigen, in een stedelijke omgeving in Zuid-Engeland, in een vooroorlogse wijk met een dito vooroorlogs gebouw. Het schoolterrein is niet groot en bestaat aanvankelijk voor het grootste deel uit een rechthoekig speelplein (met asfalt bedekt), een haag er omheen en tussen schoolplein en haag een smalle strook gras, met één boom.

De school heeft als belangrijke doelen (volgens het schoolplan):

- het stimuleren van milieubesef;
- het ontwikkelen van nieuwsgierigheid met betrekking tot de eigen omgeving, een onderzoekende houding;
- het opbouwen van een informatiebestand over de omgeving.

Het terrein om de school heen werd daar in beperkte mate bij betrokken, het bood ook niet zoveel mogelijkheden hiervoor.

Totdat een noodlokaal waarin een groep gehuisvest was werd afgebroken en de plek waar dat had gestaan ruim een jaar braak lag. Deze plek werd binnen de kortste tijd gekoloniseerd door allerlei wilde planten, waarvan de distels (die het jaar daarop rijk bloeiden) het opvallendst waren. Daarom bleef deze plek bekend onder bovenstaande naam. De planten, vooral de distels, trokken veel in-

secten aan, waaronder veel vlinders. Zo ontstond het idee om deze plek opnieuw in te richten, met het oog op de doelen die de school geformuleerd had. Een composthoop biedt, behalve vele mogelijkheden tot leren over hergebruik van afval en kringloopprocessen in de natuur (om die reden is het in het nationale leerplan van Noorwegen als verplicht onderdeel van elk schoolterrein opgenomen!), ook een thuis voor egels en andere dieren. Een vijver huisvest onder andere kikkers, met hun verschillende ontwikkelingsstadia. In een 'schaakbord-tuin' (tegels als stapstenen, met evengrote ruimtes ertussen) is een grote verscheidenheid aan kruiden te vinden met verschillende geuren en texturen (om te ruiken en te voelen), plus een zonnwijzer. Het jaar rond bestuderen de kinderen deze plek, waarbij ze werken volgens een zorgvuldig geplande opzet van activiteiten, ter stimulering van de ontwikkeling van de individuele kinderen. Alle gegevens worden met de computer vastgelegd door middel van eenvoudige databases.

Het valt op dat juist kinderen die extra en specifieke zorg nodig hebben door dit alles gemotiveerd worden tot leren.

Het schoon houden van het terrein van zwervuil behoort tot de routine van de kinderen. Elke groep is ver-

antwoordelijk voor het beheer van een deel van het terrein. Direct naast het gebouw bevinden zich ook klassecties en bloembakken die door een groep worden ingericht en verzorgd en waar kinderen onder schooltijd en in de luchtpauzes kunnen werken. Tijdens de pauzes zijn veel kinderen ook met onderdelen van de tuin bezig. De verandering in gedrag en houding van de kinderen, door deze verandering van het schoolterrein, typeert het team als: 'een gebrek aan belangstelling voor wat dan ook is omgeslagen in een positieve belangstelling voor alles'.

Welbevinden, gedrag en leerresultaten

Bovenstaand voorbeeld is te vinden in een brochure van de Britse organisatie 'Learning Through Landscapes'(LTL), met de titel 'Het gebruik van het schoolterrein als hulpbron voor het onderwijs'. Dit boekje ('dat elke school in het land zou moeten hebben, om zoveel mogelijk van hun schoolterrein te maken') bevat dertien uitgewerkte voorbeelden, geïllustreerd met plattegronden en fraaie kleurenfoto's, en een gedetailleerd stappenplan voor de planning en uitvoering van veranderingen.

Fundamenteel voor het werk van 'Learning Through Landscapes' is de overtuiging dat de ruimte waar kinderen spelen en werken van grote invloed is op hun welbevinden, gedrag en leerresultaten. Daar wordt men keer op keer in bevestigd, zie de slotzin van het voorgaande stukje. Er is uitvoerig onderzoek naar gedaan (Titman, 1994). Belangrijk is daarbij ook de participatie van de kinderen in de vormgeving van de ruimte en veranderingen daarin. Het wordt zo in toenemende mate hun eigen ruimte. Dat klinkt Jenaplanners en mensen uit andere vernieuwingsbewegingen bekend in de oren.

Leren als ruimtelijke ervaring

In herinneringen aan scholen die wij zelf als leerling bezocht hebben nemen de gebouwen waarin het onderwijs plaats vond een belangrijke plaats in. Ik kan me de lagere school en het schoolplein er omheen nog goed herinneren, inclusief geuren - de penetrante geur van de wc's op de gangen en na de vakantie de sterke geur van schoonmaakmiddelen. Ook van andere gebouwen waarin ik onderwijs heb genoten heb ik levendige herinneringen. Levensverhaal en ruimte horen bij elkaar, wij zijn immers lijfelijke, zintuiglijke wezens. Ons verhaal speelt zich af in ruimten. Daar groeien wij op, daar(door) worden wij mede gevormd. De ruimten waarin wij opgroeien spreken een stille taal. Dat geldt ook voor de landschappen van onze jeugd, in mijn geval het oerhollandse landschap van de Alblasserwaard, met weiden, water, boerderijen, emmers op een vlonder bij de sloot, melkbussen, knotwilgen en weidse vergezichten, met de rivier - dijken, tjoekende schepen, kribben, het mitrailleur-achtige geluid van de scheepswerf. Later Dordrecht, met bouwterreinen en 'wilde landjes', met havens en weer de rivier, met veel bedrijvigheid. En nog later Amersfoort en omgeving, een mooie oude binnenstad, de bossen waar we speelden, het ven waar we rivierensstelsels groeven, de Amersfoortse Berg waar je tegenop fietste en voorts weer met grote snelheid naar beneden kwam, de tuin bij ons huis met een spannende klimboom. Uitdaging genoeg. Maar bij mij niet door het 'leerlandschap' om het schoolgebouw heen.

Belangrijk is in dit verband de wetenschap dat verreweg de meeste kinderen op een andere manier de ruimte 'ingroeien' dan pakweg dertig - veertig jaar geleden. Mijn generatie groeide meestal op een vrij organische manier naar een steeds grotere bewegingsruimte. Globaal gezegd: onze 'homerange', het gebied waar je je zelfstandig mocht bewegen, breidde zich in min of meer concentrische cirkels uit: de tuin bij huis, de stoep voor het huis, de buurt, 'over

de drukke weg heen', waarheen we op de fiets mochten, etc. Tegenwoordig leven de kinderen veel meer op 'eilandjes' - het thuis-eiland, schooleiland, het 'sporteiland', etc., die door corridors met elkaar zijn verbonden. De ruimte is veel meer verbokkeld en veel kinderen worden ook nog eens frequent per auto tussen die eilandjes vervoerd, notabene omdat het, vanwege diezelfde auto's, te gevaarlijk is om per fiets te gaan. Als het 'schooleiland' bijvoorbeeld rijk is aan mogelijkheden voor natuurervaringen, door middel van een schoolnatuurtuin, dan wordt de functie van van de schoolomgeving stevig opgewaardeerd. De kinderen kunnen zo ook merken dat interessante 'natuur' niet alleen maar verweg, buiten stad of dorp te vinden is, maar ook in de directe omgeving.

Ontschooling van de school

Als we teksten lezen van Petersen en anderen, over het leven en werken in de universiteitsschool in Jena en meer theoretisch georiënteerde teksten, dan valt ons de grote aandacht op voor de ruimte: het schoolgebouw en de lokalen, het schoolterrein met de tuin als belangrijk facet, de wandelingen met kinderen in de omgeving.

Lokalen ('schoolwoonkamers'), gebouw en schoolterrein vallen onder de 'voorbereide omgeving', waar pedagogische waarden en normen gel-

den, ook met betrekking tot kleurgebruik, lichtval, geluid (en geluiddempend materiaal), meubilair en de opstelling daarvan in de ruimte, hoogteverschillen (zoldertjes!), textuur van het gebruikte materiaal (zijn er alleen naar 'harde' oppervlakken?), spel- en werkmaterialen en de toegankelijkheid daarvan, uitstallingen, de aanwezigheid van dingen 'uit de wereld', van boeken, persoonlijke bezittingen, planten en zo mogelijk ook dieren. Deze zijn sterk bepalend voor welbevinden, gedrag en uitdaging tot leren. Zoals al hiervoor gesteld: de ruimte spreekt een stille taal en architecten en verkeers-psychologen, maar ook machthebbers weten daarvan en benutten deze taal. En pedagogen dus. Heel belangrijk is daarbij, om het in eigentijdse termen te zeggen, participatie van de kinderen aan vormgeving en beheer van hun ruimte, die zo-doende steeds meer hun eigen ruimte wordt, ... 'het mag niet alleen maar alsof zijn: we moeten de moed opbrengen om de leerlingen het lokaal werkelijk toe te vertrouwen, aan hen uit te leveren; om er vorm aan te geven, erin te wonen, het schoon te maken, te veranderen, enzovoorts' (Petersen, 1990/97, blz.65). Hans Wolff, de groepsleider van de eerste Jenaplan-stamgroep, vertelt over de tuin, waarvan de kinderen producten verkopen en met het geld daarvan onder andere verf kopen om een kast in het lokaal en het tassenrek te verven. Hij geeft een les over kleuren en kleurcombinaties en de kinderen kiezen zelf kleuren uit en gaan na instructie zelf aan de slag met het verven (Petersen/Wolff, 1997). Op eenzelfde manier vindt, samen

Door eenvoudige maatregelen kan een saaie en 'unheimische' plek omgevormd worden tot een boeiende plek, waar je je thuisvoelt. Bovenstaand voorbeeld is ontleend aan 'The Urban Challenge' van Learning Through Landscapes.

foto's uit de stamgroep van Hans Wolff: kinderen bezig met het schilderen van het lokaal en het werken in de tuin.

met de kinderen, de aanleg van de tuin op het schoolterrein plaats (let wel, bij een school middenin de stad!)

Zo-doende wordt, in samenspraak met de kinderen, een leerruimte ontworpen die een beroep doet op het hele kind, op vrijheid van beweging, op zelfexpressie. Een ruimte waar arbeid en kunst, samen-zijn en voor jezelf iets doen beide mogelijk zijn. Een ruimte met 'niches' voor vrije exploratie, voor eigen keuzes, een ruimte die uitdrukking is van deze mensen in deze school, een niet-schoolse schoolruimte. Veel, al teveel, schoolruimtes voldoen niet aan dergelijke pedagogische criteria en geven daarom aanleiding tot stress en verveling, tot vandalisme ook vanuit niet-betrokkenheid, zijn soms ziek-makend. Het gaat daarentegen om het vormgeven aan een situatie waarin betrokkenheid kan ontstaan, een leerland-

schap waar je je thuis kunt voelen, met exploratiemogelijkheden.

Dat geldt vooral voor wereldoriëntatie (of 'kosmische opvoeding en onderwijs', of hoe je dat ook als vernieuwingsrichting noemt). Binnen WO zijn er verschillende manieren van omgang met de wereld

te onderscheiden, die elk de vraag oproepen waar de plek is waar je dat kunt beoefenen:

- onderzoeken:

waar is het laboratorium?
waar het buiten-laboratorium, om het weer en ecologische relaties te bestuderen?

waar de naslagbibliotheek of middelen om op een andere manier informatie van elders te betrekken, zoals telefoon, e-mail, internet, etc.

- produceren:

waar zijn de productiecentra - keuken, werkplaats, tuin?

- beheren, zorgen:

binnen het gebouw de middelen om schoon te maken (de 'werk-kast'), planten en zo mogelijk dieren, milieuzorg (energie, water, afval),

buiten het gebouw planten en dieren, natuurzorg in de tuin, composthoop, etc.

- spelen en kunstzinnig bezig zijn: speellokaal en speelplein, ateliers binnen en materialen voor buiten schilderen, etc.

- vieren:

ook buiten een plek om samen te vieren?

In de Freinet-pedagogiek spreekt men hier van 'ateliers', inclusief het 'omgevingsatelier' voor natuuronderzoek.

Schooltuinen

De tuin, nog even in het midden gelaten wat voor soort tuin, is een belangrijk facet van de inrichting van het leerlandschap

Diverse Jenaplanscholen hebben op hun schoolterrein tuinfaciliteiten, maar het is een minderheid. Bij de inrichting van het schoolterrein wordt meestal ruim aandacht gegeven aan de ontwikkeling van spelmogelijkheden, maar niet aan de ontwikkeling van leerplekken voor beleving en studie van de natuur. Dat is, hoe begrijpelijk vaak ook (zie verderop) betreurenswaardig, ook vanuit de traditie van het Jenaplan. Petersen noemde met grote waardering een van zijn voorgangers in Jena, Carl Volkmar Stoy, die een rijke praktijk van tuinieren met kinderen ontwikkelde.

De eerste Jenaplan-groepsleider, Hans Wolff, besteedde in zijn onderwijs dan ook ruim aandacht aan de aanleg, het gebruik en het beheer van de tuin bij de school. Enkele fragmenten uit zijn logboek:

'Haast elke dag zijn we een half uur à een uur in de tuin. Eerst moet er in de eigen bedden nog geplant worden, vastgetreden aarde moet worden losgemaakt, plantjes die te dicht op elkaar staan moeten worden overgeplant, steentjes en afgevallen peresteeltjes moeten worden opgeraapt.....

Elke dag laten de kinderen elkaar of mij met veel plezier zien hoever hun erwten, bonen, tomaten, etc. zijn gegroeid. Voor kleine beestjes interesseren ze zich allemaal.... Al in deze paar weken merk ik, hoe de samenhang met dit kleine stukje grond, "mijn (bloem/groente-)bed", bij velen een zorgvuldiger omgang met de groeiende en kiemende plantjes tot gevolg heeft. Door de voortdurende omgang ermee gaan ze liefdevoller met de kleine beestjes, kevertjes, enz. om.....

Buiten zijn ze weer aan het planten en zaaien. In de gemeenschappelijke tuin poten we aardappelen, zaaien we gerst, worteltjes en radijsjes om te beginnen. De kinderen roepen me. Ik moet naar een hommelmie die ze op een vergeet-mij-nietje in een van hun bedden observeren. Omdat we haar nauwkeurig willen bekijken, neem ik haar op mijn schoone zakdoek, die ze wellicht voor een perebloesem houdt. Herinneringen

aan gisteren komen boven: 'Meneer Wolff, laat u haar 'ns aan de perebloemen likken!' Ik erheen, de kinderen allemaal vol verwachting achter me aan. We zijn getuige van een alerbekoorlijkst tafereeltje: de hommelt, blijkbaar erg hongerig, turnt als een beertje van de ene bloem naar de andere en likt gulzig de nectar op met haar lange tongetje dat we allemaal heel duidelijk kunnen zien. Een klein groepje is nog een hele tijd met het dier bezig'.

Dit soort dingen kun je alleen zien als je ze direct bij de hand hebt, als het dagelijkse kost is. En tegelijkertijd is het tot op grote hoogte onvoorspelbaar wat er te zien zal zijn, de natuur gaat immers haar eigen gang. Die laat zich niet inpakken in een 'schoolse' planning. Dat maakt het juist zo boeiend. De tuin als bijdrage tot ontschooling van het onderwijs.

Leerervaringen wereldoriëntatie

De omgang met planten en dieren, met de grond en het weer, de zorg voor een stukje grond en het volgen van processen en het genieten daarvan zijn belangrijke leerervaringen. In het leerplan Wereldoriëntatie Jena-plan worden verschillende leerervaringen genoemd, die de kinderen niet onthouden mogen worden en die te maken hebben met een tuin-onderhandbereik:

HET JAAR ROND

-Seizoenservaringen opdoen aan levende wezens en plekken, die regelmatig bezocht worden (onderbouw).

-Inrichten en bijhouden schooltuin (alle bouwen).

-Vieren oogstfeest.

OMGEVING EN LANDSCHAP

-Bepaald biotoop (grasveldje, bosje, etc.) regelmatig bezoeken, letten op verschillende planten en dieren die daar voorkomen en hun gedrag (onderbouw).

-Adopteren van een plekje en dat beheren, gericht op natuurwaarden (middenbouw).

-De relaties tussen levende wezens op een plek onderling en met hun

niet-levende omgeving op het spoor proberen te komen (bovenbouw).

In de ene school is zoiets gemakkelijker te realiseren dan de andere. Het is ook mogelijk op korte afstand van de school een tuin te hebben of te gebruiken. Maar dan ontbreken al gauw de vanzelfsprekende individuele en gezamenlijke ervaringen zoals Hans Wolff die beschreef en die scholen kennen welke wel over zo'n buiten speel- en werkplaats beschikken. Van belang is ook dat je als school zeggenschap hebt over inrichting en gebruik, het is een deel van het onderwijs!

Zelfbeheer en participatie

In Engeland en Wales bestond in de jaren '70 een beweging van mensen die participatie nastreefden van mensen bij het vormgeven van hun eigen leefsituatie, onder andere de kwaliteit van de leefomgeving. Dat had ook een educatieve poot: mensen moesten leren kijken naar hun omgeving en de kwaliteit daarvan beoordelen. Er werden educatieve 'stadspaden' ontwikkeld, er ontstonden verbindingen tussen schoolmensen en architecten, de ruimtelijke ordening kwam in beeld en ook basisschoolkinderen werden betrokken bij veranderingen in hun omgeving. Deze 'omgevingse-ducatie' ging dus verder dan alleen natuur, omvatte ook de gebouwde omgeving en het kritisch leren nadenken over de kwaliteit daarvan. 'Participatie' was hierin het sleutelbegrip: het serieus nemen van kinderen, jongeren en volwassenen en hen leren deel te nemen aan besluitvormingsprocessen, bijvoorbeeld over de inrichting van hun schoollokaal en van het schoolterrein. De vele jaargangen van het roemruchte 'Bulletin of Environmental Education' (BEE - alle jaargangen op het CPS aanwezig!) getuigen daarvan en tevens het boek met de titel 'Streetwork. The exploding school' (Ward/Fyson, 1973). Bij ons waren de echo's daarvan te horen in bijvoorbeeld het werk van het project Natuuronderwijs voor de Basisschool

(zie bijvoorbeeld het 'Stadskaartspel') en projecten 'Stadseducatie' (ter Beek/Verheyden, 1992). In die beweging liggen de wortels van LTL.

Begonnen als onderzoeksproject

Een groep van mensen die bij deze beweging betrokken waren wisten overheidsgeld te krijgen voor een uitvoerig onderzoek naar het gebruik, het ontwerp, beheer en de ontwikkeling van schoolterreinen. Twee uitgangspunten waren daarbij van belang:

-het verbeteren van de omgevingskwaliteit rond de school mede met het oog de buurt rond het schoolterrein;

-het verbeteren van ontwikkelingsmogelijkheden van kinderen in achterstandssituaties.

Op de achtergrond speelde ook de problematiek van het toenemende vandalisme mee.

Het rapport verscheen in 1990 (Adams, 1990) en beschrijft de praktijk van een groot aantal scholen, overal in het land: succesverhalen en problemen. Er werd ook in andere landen gekeken. Bovendien wordt een theoretische basis gelegd, door literatuurstudie en het raadplegen van deskundigen. Dit rapport en zijn aanbevelingen is de basis geweest voor de oprichting van een 'Learning Through Landscapes Trust' en de onstuimige groei die deze beweging sindsdien heeft doorgemaakt.

Strategie

Scholen die al actief waren werden door dit onderzoek en de grote publiciteit die het kreeg gestimuleerd om zich bij elkaar aan te sluiten en van elkaar te leren. Scholen konden lid worden van de 'Learning Through Landscapes Trust'. Er kwam geld voor een staf van enkele leden en een landelijk bureau, dat al snel begon met een jaarlijkse nationale (en later zelfs internationale) 'School Grounds Day', een open dag van aangesloten scholen op een bepaalde datum. Dit netwerk kreeg veel publiciteit en is een typisch voorbeeld van een 'grassroots-beweging'. Te-

gelijktijdig besteedde de directeur van LTL veel aandacht aan het werken van landelijk en regionaal bekende personen als leden van een comité van aanbeveling, waardoor men weer meer toegang kreeg tot de politiek. Deze dubbele beweging verklaart mede het grote succes van LTL. In de eerste zes jaar van zijn bestaan werden meer dan 10.000 scholen in heel Groot-Brittannië geholpen, met ongeveer 2 miljoen kinderen en heeft de organisatie een zekere invloed verworven op het beleid. Het National Curriculum (NC) speelt in dit alles een dubbele rol:

1. Ik heb het sterke vermoeden dat veel scholen die hun manier van onderwijs verzorgen in de knel zien komen door het National Curriculum in dit netwerk steun zoeken en vinden om hun onderwijsvisie en manier van werken zoveel mogelijk overeen te houden.

2. LTL beweert en probeert het ook waar te maken dat het spelen en werken in de directe schoolomgeving een belangrijke bijdrage levert aan het realiseren van het NC. In ondersteunende publicaties geven zij voor de scholen ook precies aan hoe activiteiten bijdragen aan het realiseren van de doelen van het NC.

Dit alles vergroot de legitimiteit van dit netwerk.

Het Ministerie van Onderwijs heeft kort na het verschijnen van het eerste onderzoeksrapport adviezen daaruit al overgenomen in aanwijzingen voor de scholen.

KENMERKEN VAN SUCCESVOL GEBRUIK SCHOOLTERREIN ALS PEDAGOGISCH-DIDACTISCHE HULPBRON

In het Learning Through Landscapes Project werden vele praktijkervaringen verzameld. De volgende kenmerken van 'good practice' op dit gebied werden daaruit gedestilleerd:

1. Er zijn heldere relaties aangegeven met het curriculum van de school. Het spelen en werken op het schoolterrein/in de tuin is vrijwel onmisbaar voor het realiseren daarvan.

2. Het spelen en leren op het schoolterrein levert een bijdrage aan een breed spectrum aan doelen, van natuuronderwijs en natuur- en milieueducatie tot rekenen/wiskunde, taalonderwijs en kunstzinnige vorming.

3. Er is continuïteit in het gebruik, het terrein wordt het grootste deel van het jaar gebruikt.

4. Participatie van de kinderen in het beheer en eventuele veranderingen van tuin en andere onderdelen. Betrokkenheid, 'ownership'.

5. De ontwikkeling van zelfstandig en zelfverantwoordelijk werken bij kinderen als een doel van het onderwijs.

6. Het scheppen van mogelijkheden tot ontwikkeling voor alle kinderen.

7. Gedragen door team en schoolleiding door structurele inbedding in de organisatie. Evenwicht tussen heldere structuur (wie doet wat wanneer?) en de nodige flexibiliteit.

8. Eigen zeggenschap (tot op grote hoogte) over de inrichting en het beheer van het schoolterrein.

9. Actieve betrokkenheid van ouders en buurt bij beheer en verandering van het schoolterrein, mede met het oog op sociale controle.

10. De inrichting en gebruik van het schoolterrein is een uitdrukking van de onderwijsfilosofie van de school.

Openbare ruimte van jezelf

Het betrokken-zijn bij het veranderen van het schoolterrein is voor kinderen iets heel anders dan het veranderen van je eigen tuin thuis of het meedoen aan het planten van bomen in een park. De school is voor hen de eerste openbare ruimte, waarvan ze voelen dat die ook 'van henzelf' is, waarop ze invloed kunnen uitoefenen. De school neemt daardoor een belangrijke tussenpositie in tussen de thuissituatie en de grote samenleving

en vormt daardoor een ideale oefenplaats voor democratisch handelen en betrokkenheid bij de samenleving. LTL ondersteunt scholen bij dit alles via uiterst praktische publicaties (zie bijgaande lijstje, dat niet compleet is), een landelijk dekkend netwerk van (parttime) regionale adviseurs/coördinatoren, scholingsactiviteiten en lobby-werk. Het geld komt uit projectsubsidies en van sponsors, waaronder fondsen en bedrijven als British Telecom, Shell, BP, Esso en de Britse taak van het Wereldnatuurfonds (WWF/UK). Het totale aantal sponsors (vaak voor bepaalde producten of activiteiten) bedraagt 40 à 50. Voor scholen werd een ook een gids gemaakt hoe je aan geld kunt komen.

Taalonderwijs

In een aantal boekjes, voor verschillende vakgebieden van het National Curriculum, worden ideeën en ervaringen gegeven over het gebruik van de directe schoolomgeving. In het deeltje over taalonderwijs worden de volgende facetten daarvan besproken:

1. Verhalen vertellen en schrijven, bijvoorbeeld:

- Het zoeken van verhalen die passen bij bepaalde gedeelten van het schoolterrein en een verhalenpad uitzette, waarbij aan groepjes kinderen op die plekken een verhaal voorgelezen wordt.
- Het verhaal van Theseus in het labirynth en met de draad van Ariadne laten naspelen, met een heel lange draad over het schoolterrein.

2. Poëzie, bijvoorbeeld:

- De kinderen kijken naar alles wat boven hen is, en worden uitgenodigd aandacht te geven aan details. Hetzelfde voor wat onder je is. Maken van lijstjes van wat je gezien hebt en daarmee een poëtische tekst schrijven. Veel dichters hebben ook zo gewerkt, met lijstjes.
- Een natuur-voorwerp laten zoeken in de tuin (zaad, vrucht, stuk schors), laten observeren inclusief details, woordspin maken, ook vragen waar het je aan herinnert, gedicht schrijven. Dit is een variatie op de observatietekst als ontmoet-

tingsvorm.
3. Drama en audiovisuele vorming, bijvoorbeeld:

- Een dramatisch spel laten maken en spelen dat past bij een bepaalde plek.
- Een documentaire laten maken met een videorecorder over een dag op het schoolterrein, inclusief interviews met kinderen en leraren, voorlezen kinderen van gedichten over de tuin, etc.

4. Boodschappen en meningen zoeken en verwoorden, bijvoorbeeld:

- Kinderen interviewen andere kinderen, leraren en anderen over hun oordeel over het schoolterrein en wat ze anders zouden willen.
- Kinderen zoeken een plek in de tuin, kijken om zich heen en schrijven een tekst over 'vanwaar ik nu zit ...'

Dit zijn voorbeelden, die met vele uit te breiden zijn, ook op andere vakgebieden.

Nederlandse aanzetten

In ons land bevinden wij ons in een andere situatie. In bepaalde opzichten is die moeilijker dan die aan de overkant van de grote plas (veel Britse scholen hebben meer ruimte om hun school heen dan wij), soms gemakkelijker (wij hebben meer inhoudelijke speelruimte).

Mede geïnspireerd door LTL, maar ook weer aanknopend bij eerdere initiatieven bij ons, zoals het boek 'De tuin om de school, wat doe je ermee?', zijn dit schooljaar twee projecten van start gegaan, die ook voor vernieuwingscholen van belang zijn:

- *Het project 'Leven met verschillen'*, dat wordt uitgevoerd door drie scholen, waaronder de Da Costaschool in Rotterdam (geportretteerd in Mensen-kinderen van nov. 1998) en De Lanteerne/Een Slingertouw in Nijmegen. Thema is verscheidenheid in de natuur ('biodiversiteit'), wat vooral vormgegeven zal worden door het gebruik en de herinrichting van het schoolterrein. Dit zal eind 1999/begin 2000 afgerond worden met een draaiboek met materiaal dat alle scholen kunnen gebruiken.
- *Het project 'Bloeiend en boeiend'*,

waarin enkele doctoraalstudenten van de Universiteit Utrecht zes voorbeelden van de aanleg en het gebruik van natuurtuinen bij scholen in beeld brengen en bespreken. Het rapport hiervan zal rond de zomervakantie gereed zijn en levert bouwstenen voor het verder in kaart brengen van min of meer succesvolle praktijken. Van hieruit kan een netwerk groeien van betrokken scholen en andere geïnteresseerden in schoolnatuurtuinen.

In beide projecten werken de volgende instellingen samen: CPS Kees Both), de Stichting Oase in Beuningen (Gld.) waar veel deskundigheid op het terrein van natuurtuinen en het didactische gebruik daarvan aanwezig is en de Landbouw Universiteit Wageningen, met als inbreng de begeleiding van actie-onderzoek door de scholen en de didactiek en pedagogiek van de natuur- en milieu-educatie.

Beide projecten moeten leiden tot een publicatie: in elk geval een mooi en praktisch boek. Maar misschien nog wel belangrijker is het proberen op gang te brengen van een beweging in en rond scholen.

Tenslotte

Vernieuwingscholen kunnen veel hebben, aan zowel Learning Through Landscapes als aan beide Nederlandse projecten. De inhoudelijke verwantschap met wat de Britten doen is evident: Bij hen en bij ons werkt de traditie van Friedrich Froebel²⁾, met zijn aandacht voor het hele kind dat actief de wereld exploreert en waarvoor ook een 'Kindergarten' als leerlandschap wordt ingericht. De school als tuin, de tuin als school. Bij hen en bij ons zijn betrokkenheid en participatie van kinderen in het vormgeven van hun leef- en leersituatie van centraal belang: de school als oefenplaats voor democratisch samenleven en het samen vormgeven aan een menswaardige en ecologisch duurzame samenleving. Het lijkt of je Kees Boeke, Freinet, Montessori, Steiner en Petersen weer hoort. Maar dan in een eigentijdse

taal en met eigentijdse middelen. De essentie blijft echter hetzelfde.

Voor wie zich verder wil oriënteren op de materialen van 'Learning Through Landscapes': op het CPS (via Kees Both) zijn vrijwel alle materialen te raadplegen, inclusief twee videobanden.

Wie eraan denkt om een internationale schoolpartnership te beginnen kan een school zoeken die met LTL verbonden is of (zoals in Zweden) op een soortgelijke wijze werkt. Ik kan dan proberen te bemiddelen.

Wie nu al geïnteresseerd is in de projecten 'Bloeiend en boeiend' en 'Leven met verschillen' kan mij dat laten weten. Er is een nieuwsbrief in voorbereiding, die aan alle geïnteresseerden toegezonden zal worden. ■

PUBLICATIES VAN DE LEARNING THROUGH LANDSCAPES TRUST ten dele samen met anderen uitgegeven

- Learning Through Landscapes, a report on the use, design, management and development of school grounds (Adams, 1990)
- People, plants and places
- Growing Naturally. A Teacher's Guide to Organic Gardening
- School Orchard Pack
- Trees in the School Grounds
- Land en water invertebrates. Identification in the school ground (determineren van kleine beestjes)
- Wildlife and the School Environment
- Play, playtime and playgrounds
- The Seasons in the School Grounds
- Ecology in the National Curriculum. A Practical Guide to Using School Grounds
- Beekeeping. A practical guide to their study in the school grounds
- Slugs, Snails and Earthworms. A practical guide to their study in the school grounds
- Butterflies. A practical guide to their study in school grounds
- Esso Schoolwatch (stappenplan voor veranderen schoolomgeving via actie-onderzoek met kinderen)
- Pond Design, Guide for Schools

- Recycling. A practical guide for the school environment
- Mathematics in the School Grounds
- Arts in the School Grounds
- Science in the School Grounds
- Geography in the School Grounds
- English in the School Grounds
- The Challenge of the Urban School Site
- Fundraising for schools (hoe kom je aan geld?)
- A Guide to the Management and Maintenance of School Grounds (waar moet je allemaal aan denken bij het beheer?)
- Special Places, Special People. The hidden curriculum of school grounds, (samen met WWF/UK) (Titman, 1994)
- The Outdoor Classroom.

ADRESSEN

- CPS, Postbus 1592, 3800 BN Amersfoort. Tel. 033-4534336 (Kees Both), e-mail: k.both@cps.nl
- Stichting Oase, Kloosterstraat 7, 6641 KW Beuningen. Tel. 024-6771974 (Marianne van Lier)

OVERIGE GEBRUIKTE LITERATUUR

- Adams, E./S. Ingham (1998), *Changing Places. Children's Participation in Environmental Planning*, London: *The Children's Society/Planning Aid for London*
- Beek, F. ter/J. Verheyden (1992), *Stadsonderwijs op maat*, Enschede: SLO
- Both, K. (red.)(1982), *De tuin om de school, wat doe je ermee?* Enschede/Amsterdam: SLO/IVN
- Both, K. (1990), *De school als ruimte voor kinderen*, in: *Mensen-kinderen*, jrg.5 nr. 4.
- Both, K. (red.)(1992), *Ruimte en Jenaplan-school*, Hoewelaken: CPS
- Both, K./D. Schermer (1983), *Van klaslokaal naar schoolwoonkamer*, Hoewelaken: CPS
- Maurer, F. (1981), *Lernen als räumliche Erfahrung*, in: *Die Deutsche Schule*, jrg. 1981, nr. 4. Samengevat in Both, K. (red.)(1992).
- Petersen, P. (1990/1997), *Van didactiek naar onderwijspedagogiek*, Amersfoort: CPS
- Petersen, P./H. Wolff (1997), *Een lagere school volgens de principes van de leef- en werkgemeenschapsschool*, Amersfoort: CPS
- Schermer, D. (1982), *Schooltuindagboek. Natuuronderwijs in de onderbouw van Hans Wolff aan de universiteitsschool van Jena, schooljaar 1924-25*, Arnhem: SPPD

EINDNOTEN

1. Zie hiervoor de ruimte reader (1992) en de Leerlijn 'Ruimte' in de algemene map van Wereldoriëntatie Jenaplan (Enschede: SLO).
2. In de jaren zeventig voelden we als Nederlandse Jenaplanners een sterke verwantschap met het Engelse basisonderwijs, met name met de 'infants schools'. Zie de vele bezoeken aan Engelse scholen in die tijd en vele artikelen in *Pedomorfose*. Als je destijds in het buitenland Jenaplanscholen wilde zien die de moeite waard waren, dan moest je naar enkele scholen in Keulen en naar Engeland, hoewel laatstgenoemde scholen niet de naam 'Jenaplan' hadden. Er was echter eenzelfde bron: de doorwerking van de pedagogiek van Froebel. Bij Petersen is dat in sterke mate het geval. In Engeland had de National Froebel Society veel invloed op onderwijsontwikkelingen.

RECENSIE

KINDEREN INBEGREPEN.

De bedoeling van het programma is de rechten van het kind meer onder de aandacht van de kinderen te brengen.

Na de zomervakantie zou er een meervoudig gehandicapt kind in mijn groep 6/7 komen. Ik heb het voor de vakantie met de groep doorgesproken en iedereen vond, dat het moest kunnen, maar toch vraag ik mij af welke problemen er zullen ontstaan en hoe de kinderen hierop zullen reageren. De kinderpostzegelactie en het feit, dat het volgend jaar (1999) 10 jaar geleden is, dat de universele rechten van het kind werden aangenomen sluiten er ook goed bij aan en toen Kees mij in de vakantie belde of

ik het computerprogramma 'Kinderen inbegrepen' wou recenseren leek mij dit een goede mogelijkheid om één en ander te met de kinderen te bespreken.

Als we het programma starten zien een tekening van de wereldbol met daaronder tekst en uitleg over mensenrechten en plichten. Om het spel te beginnen moeten de kinderen 6 'basisbehoeften' in een koffer stoppen, die ze mee op reis nemen. Het spel zelf is een wereldkaart met

daarop een kader met "info", waar de kinderen meer adressen vinden voor als ze nog meer informatie willen, een kader met "test", waarin de kinderen kunnen testen hoeveel kennis ze al hebben en 5 continenten. Elk continent staat voor een spel dat ze kunnen spelen:

- 1) De vier groepen kinderrechten worden uitgelegd en de kinderen moeten daarna per groep 5 of 6 rechten aanvinken. Jammer is, dat als ze voor info kiezen hun eerdere keuze geheel verdwijnt.
- 2) De kinderen zien een tekening en moeten kiezen (uit 4) welk recht erbij hoort, als ze op het plaatje klikken krijgen ze extra informatie.
- 3) De kinderen moeten kiezen op welke leeftijd ze recht hebben op.... Als ze het fout doen, geeft het programma aan of ze het hoger of lager moeten proberen.
- 4) Memory: De kinderen moeten